

MATERREREN 1623KO *DOTRINA CHRISTIANA*

Aramaio, 2007-IV-05

Patxi Salaberri Muñoa

Petulantzia-punttua barkatzen bazait, harrotasunez aitortuko dut bat natorrela Larramendi *beltzak* E. Materre frantziskotarrak darabilen hizkuntzari buruz dioenarekin, hots, zuzena bezain ederra, egokia eta estimagarria dela haren *Doctrina Christianan* utzi zigun euskara (1). Antzeko balorazioa azalera-tu zuten Julien Vinsonen hitzek ere XVII. mendearen hasierako euskaldun berri haren idazlanaz mintzatzean:

parmi les vieux livres basques les plus intéressants, mais les plus rares et les moins connus, il faut faire une place à part à l'ouvrage d'un Cordelier, le P. Étienne Materre (Vinson 1905, 218).

Baina tratamendu linguistikoaz gainera, betidanik iruditu zait baduela frantziskotarrak *plus* berezi bat, hau da, gainerako idazlan kontrarreformistek eskaintzen ez duten informazio ohargarria, hala literatura kontuez (Salaberri 2002, 79-81) nola garaiko pentsamendu eta gizartearenez (Salaberri 2005). Eta –zergatik ez aitortu?– betidanik gustatu izan zait zazpi «bekatu mortal buruzagi» omen direnen atalean erremedioak emateko erakusten den freskotasuna, besteak beste, Axularren obraren akuilu gisakoa ikusi nahi izaten dudalako nagitasunaren bekatuaren ezabaketa tipografiko nabarmen hori (2).

Agian arrazoi horiexengatik guztiengatik jotzen dut gehiagotan haren liburura garaiko beste katixima idorretara baino. Betiere, esan dezadan, ene fedea gehiegi ez kutsatzeko zuhurtasunak uzten didan heinean.

---

(1) Egia esan, kalifikatiboetan –ezen ez estimazioan– zertxobait murriztago izan zen andoaindarra: «Volumen en 12 que contiene la Doctrina Christiana, muchas Oraciones, y uno, como Directorio de Marineros en Bascuence hermoso, qual es el de Sara en Labort, y tanto mas estimable, quanto su Autor, no siendo Bascongado, aprendió la Lengua con toda perfeccion» (Larramendi 1745, xxxv. or.).

(2) Nahasketa-ezabaketa hura («Hasserretassunaren contra, Diligencia, erne eta iratçarri içaita» –28. or.– delakoaren barnean ematen dena, alegia) tipografoen akats larria izan arren (eta hala gertatu zela dirudi), inor ez bide zen ohartu edizioa geldiarazi eta zegokion zuzenketa egiteko. Arimen zainketa baino gauza biziki arruntagoez arduratzen garenon kontsolamendurako, edonola ere.

Nolanahi ere den, frekuentazio neurtu hori eta Vinsonek bere *Bibliographie* delakoan ezarritako oharño bat izan dira, azken batean, honako lerro hauek idaztera ekarri nautenak.

1. Gauza onartua da autoreek berek kontrolatutako edizioak ohi direla –literarioki, behinik behin– interesgarrienak, eta ez bestek geroago apailatuak, berauek ere, bestelako arrazoiak medio, aintzat hartzekoak badira ere.

Guk dakigularik, Materreren *Dotrina Christiana* lanaren lehen argitalpen «kontrolatua» 1617koa izan zen. Alabaina, patu gaiztoaren eraginez nonbait, galdu egin bide ziren edizio hartako ale guztiak.

Zorionez, autoreak «kontrolatutako» bigarren argitalpen bat ere ezagutu zuen haren *Dotrinak* 1623an, eta hartatik bai, hartatik ale bat iritsi zaigu, bakarra, egun Oxford-eko *Bodleian Library* delakoan (3) gordetzen dena.

Guk, ale bakan horren mikrofitxetatik aspaldi ateratako kopia inork oharrezaturikoen fotokopiez (4) baliatzeko aukera izan dugu lerro hauek erredaktatzeko. Eta horrexegatik hain zuzen nahiago izan dugu ibilaldi errazago ahalbidetzen duten liburuaren egituraketa eta edukietatik gainerakoetan ez murgiltzea, alboratu alor horietako hainbat alderdik ere argi nahikoa ekar lezaketen arren lehen eta bigarren edizioen inguruko eztabaidara.

2. Adierazi bezala, Materreren obraren *bakantasun* horrek eta hain aurkitzeko eta erabiltzeko arraro eta zail izateak literatur arloko jendearentzat ere ezezagun samar mantentzera kondenatu izan du luzaroan (5). Eta, jakina, inor gutxi dendatu ahal izan da Vinsonek, mende pasatxo duela, luzatu zuen hipotesia egiaztatzerara, garatzerara edo, kasurik txarrenean, gezurtatzerara. Gaiari berrikiago heldu zion Bozas-Urrutiak ere gaztelaniara itzuli –eta, agi denez, onartu– besterik ez zuen egin Vinsonek idatzita utzi zuena (ikus Bozas-Urrutia 1968, 194).

Parada egokia gurea, hortaz, ikertzaile paristarrak XIX. mendearan amaieran zioena berriro irakurtzeko.

(3) Hari zegokion signatura ere utzi zigun Vinsonek idatzita: «Cote 8° M.30» (1891-1898: 1984, 52).

(4) Gurean erabili izan den kopia akastuna dela eta, iritzi hedatua da euskaltzaleen artean 258, 259, 260 eta 261 orrialdeak falta zaizkiola Bodleian Libraryko aleari (ikus, esaterako, www.armiarma.com edota Oihartzabal 1996, 62: 7. oharra). Vinsonek, ordea, besterik idatzi zuen liburu honetaz: «*il est complet et en assez bon état, sauf qu'il est très rogné et que les coins d'un certain nombre de feuillets on été déchirés*» (1891-1898: 1984, 52; gurea da letrakera etzana). Geronek egiaztatua ahal izan dugunez, arrazoi zuen paristarrak, Oxfordeko aleak orrialde guztiak baititu (aurki faksimil «osatua» in <http://klasikoak.armiarma.com/faksimileak/17/MaterreDotrina.pdf>).

(5) Bost argitalpen izan arren (ik. Bozas-Urrutia 1968), Materreren obra doi-doi iritsi ahal izan da ikerlarien eskuetara. Egun, halere, bigarren edizioaren bertsio informatiko eguneratua kontsulta daiteke www.armiarma.com webgunean.

**DOTRINA
CHRISTIANA**

in ling: euztelica
BIGAREN IM-
pressionean debocinozco
othoitz eta Oracino
batuez berreturic.

Aita ESTEVE MATERRE
San Franciscoren Orde-
naco Fraideac hirux
partetan eguina.

BORDELEN

JACQUES MILLANGES
Erregueren Imprimacail-
learenean. 1623

Hona Vinsonek luzatu hipotesia edo, nahiago bada, iradokizuna:

La p. 176 n'a que six lignes imprimées et tout le reste y est blanc. Un ancien propriétaire a écrit son nom dans cet espace blanc de la manière suivante: «Francis de Esparbem guataluna de Murguy. 1617». Cette date de 1617 est singulière, puisque le livre est de 1623. Serait-ce 1637? ou 1757 (akatsa dirudi, «1657» esan nahi zuela ematen baitu)? ou avons-nous à faire un exemplaire formé de deux autres dont l'un serait de la première édition? Si la date de 1617, pour cet ex-libris, est exacte et authentique, elle peut aussi s'expliquer d'une autre façon: elle prouverait en effet que l'édition de 1623 n'est pas à proprement parler un nouvelle édition, une réimpression de celle de 1617, mais que pour la faire on aurait repris les exemplaires restants de la première dont on aurait refait le titre et auxquels on aurait ajouté les p. 177 et suivants (Vinson 1891-1898: 1984, 52).

Galdera-baieztapenotan gehiegi ez korapilatzeko, hel diezaiogun atalka ahapaldiaren hari nagusiek diotenari.

Lehenik eta behin, eta *Dotrinaren* 176. orrialdean eskuz idatzitakoaz Vinsonek burutu zuen irakurketa zuzentzeko asmorik gabe bada ere (eta baluke zer zuzendurik, ziurrenez (6)), onartu behar dugu gure kopian nekez ikusten dela dataren ezker aldeko bi zenbakiak besterik: 16. Beraz, ez litzateke arazo handiegia izango bertan agertzen den oharra 1637koa zein 1657koa dela onartzea. Are gehiago, okerreanean, neke larregirik gabe onar liteke 1617ko data bera ere, urte horrek horrela, bestelakorik gabe eta huts-hutsean harturik (7), ez bailuke, gure ustez, ezer funtsezkorik aldatuko.

Alabaina, onargaitzago dirudite frantses ikertzailearen bigarren galdera-aieruak («avons-nous à faire un exemplaire formé de deux autres dont l'un serait de la première édition?») eta, nola ez, hurrengo iradokizunak ere («Si la date de 1617, pour cet *ex-libris*, est exacte et authentique, elle peut aussi s'expliquer d'une autre façon: elle prouverait en effet que l'édition de 1623 n'est pas à proprement parler un nouvelle édition, une réimpression de celle de 1617, mais que pour la faire on aurait repris les exemplaires restants de la première dont on aurait refait le titre et auxquels on aurait ajouté les p. 177 et suivants»), eta ez, hain zuzen, XVII. mendeko inprimatzaileen artean horrela jokatzeko aukera, premia edo ohiturarik ez zelako, ez (8).

Ezin uka bide daiteke hipotesi gisako horiek planteatzeko oinarriak, izan ere, argitaratzean bakoitzak 16 orrialdexka emango dituzten pleguak trinko

(6) Nola jakin liteke Vinsonen «un ancien propriétaire a écrit son nom» hura egia den ala ez? Ez litzateke lehen aldia izango non liburu-jabeak berea ez den izen bat idazten duen oroigarri-edo gisa.

(7) Zail samarra da *ex libris* dirudienaren atzean dauden motibazioen berri izatea. Besterik litzateke, esate baterako, liburuaren jabe izan zela egiaztatzeaz gainera, idatzitakoaren egilea 1637. urtea baino lehen hil zela deskubrituko balitz.

(8) Distantziak distantzia, aurretik inprimaturik zegoen materiala aprobetxatzeko jokamolde horren lekukoa genuke Axularren *Gero* liburuaren ale ezagun bat (ik. Salaberri 2007).

eta ezin hobeto neurtuta agertzen baitira liburuia atontzeko unean: hamaika plegu oso (hamar gehi bat, alegia), «A» letratik «L» letraraino, eta guztiak beterik, orrialde zuririk gabe, testu gutxien duena (Vinsonek dioen legez, sei lerro baino ez) bigarren partearen azken orrialdea («176» zenbakia daramana) delarik.

Baina Materereren liburuaren kasuan garbi baino garbiago dago liburuaren lehen 176 orrialde zenbatuak ezin direla 1617ko ediziotik (edo plantxetatik, nahi bada) ateratakoak izan.

Gehienik ere, zenbatu gabeko hasiera-hasierako orrialde edo atal gutxi batzuk besterik ez luke liburu horrek lehendabiziko ediziotik zuzenean jasoak (9). Zehatzago ikus dezagun!

3. Zeintzuk ezin dira 1617ko ediziotik hartutako atalak izan?

3.1. Bistan da liburu hasierako orriaren alde biak (zenbatu gabeko I eta II or.) 1623ko edizioari dagozkioa, lehen orriaren aurreko aldean idazlanaren izenburua baitugu («bigarren impressionea» dela adieraziz eta argitaratze data berria ezarriz) eta ifrentzuan edizio berriari buruzko informazio argigaria) (10):

LIBURU HUNEC hirur parte ditu.

Lehenbicioan ibenitcen da Guiristinoac iaquin behar duen Doctrina declaracino gabe. Bigarreanean Doctrina declaracinoa galdeguitez eta ihardetsiz eguina. Hirugarreanean eçarten dira debocinozco othoitz eta Oracino batçuc bere demboretan eguin eta erran behar direnac» (zenbatu gabeko II or.).

Gauza bera esan beharko litzateke zenbatu gabeko xxv. orrialdetik xxvii.era dagoen «Iracurçailleari» zuzendutako atarikoaz: 1617. urtea baino beranduagokoa da eta, aurrerago zehaztuko diren inprenta kontuak direla medio, liburuaren lehen parteia baino lehenago erantsi ziren aparteko lau orrialdetan inprimatua dago, hain zuzen ere lehen ediziokoak (horiek bai!) izan zitezkeen zortzi orrialderen ondoan.

Halaber, azalpen-jauzi bat eginez, aurreratu behar da argi dagoela «Hirugarren parteia. Debocinozco othoitz eta oracino batçuc bere demboretan eguin eta erran behar direnac», hots, «M» letra daraman plegutik aurrerako guztia ere (177. orrialdetik 384. orrialde bitartekora gehi «Thaula» izeneko aurkibidea, alegia) edizio berrirako osatua eta taxutua izan zela. Zeharo berria, beraz.

(9) Lehen edizioaren plantxetan erreinprimatuak (?) edo saldu gabeko aleetatik jasoak izan zitezkeenak, alegia.

(10) Aurrerantzean, Materereren hitzak aipatzean, zuzendurik emango dira akats tipografiko nabarmen direnak, hala nola, «ibenucen», «igaadetsiz», «iracurçailleari», «circla», «hrl», «renoni» eta beste («ibenitcen», «ihardetsiz», «iracurçailleari», «cirela», «hei», «neroni»...).

Hori bera jakinarazi zion Materrek «Iracurçailleari» 1623an zuzendu zion hitzaurrean:

eta ceren añhitz baita Euskalherrian iracurtcen daquienic, baiña ez Euscara baicen bertce hitzcunçaric aditcen, halatan eguin ditut halacoençat Euscaraz debocinozco othoitz eta Oracino batçuc, goicetan, arratsetan, eta bertce añhitz demboratan eta ocasinotan eguin eta errã ahal ditezqueyenac (11), ceinetçaz eguiten baitut hirugarren partea (zenbatu gabeko xxvii. orria).

Argitalpen zaharraren aprobetxamenduaren auzia, bada, lehendabiziko bi parteetara mugatuko litzateke, 177. orrialdean amaitzen diren horietara.

Materrearen liburuaren irakurketak, halere, besterik erakusten du, hots, ez dela horretan Vinsonek iradoki bezalako aprobetxamendurik, ezin argiago azaltzen baita lehen parte bien erredakzioa berria edo, gutxienez, aski egokitua izan zela eta, ondorioz, aurrerago ikusiko den atal fimiñoren bat izan ezik, nekez balia zezaketela lehen edizioan inprimatutako materialik bigarreneako.

1623ko *Dotrina Christianaren* orrialdeak lekuko, jakina.

Alde batetik, Materrearen hitz ezagunak ditugu lehen parteen taxuketa berria dela jakiteko bidea. Honela mintzo da liburuak izandako harreraz eta ingurukoen aldetik jaso zituen aholkuez:

[...] beha egotu naiz ea cer erraiten çuten iendec nic cenbait urthute duela esquirribatu nuen Guiristinoaren Dotrinaz, eta ediren dut ecen batçuen artean hartçaz cebilan solhasa, eta erraiten cena cela Dotrina eta Dotrinaren declaratinoa ez elkarrequin, baiña beregainqui eta bereciqui bi partetan ibeni behar cirela (zenbatu gabeko xxv-xxvi or.).

Ondoren etorri zen liburuari emango zion egituraketa berriaren erabakia:

bada halaco hei atseguin eguiteagatic, eta neroni ere eztela gaizquiago idurituric *bereci ditut elkarganic, eta eguin bi parte* (zenbatu gabeko xxvi or.; gurea da letrakera etzana).

Hortaz, ezinbestez egokitu beharko zuen egileak liburua, zeren eta, hark zioena aintzat hartuz gero, pentsatzekoa baita otoitzak eta formulak (dotrina, alegia) hurrengo argitalpenean «deklaratinoa» bihurtuko zenarekin nahasiak zeudela lehen edizioan (12).

(11) Zenbatu gabeko 2. orrialdean eta hirugarren partearen izenburuan (177. or.) ez bezala (atal horietan «eguin eta erran behar direnac» idazten baita), «Iracurçailleari» luzatutako gutun honetan «eguin eta erran ahal ditezqueyenac» (xxvii. or.) idazten da.

(12) Lapurteraren esparrutik atera gabe, planteamendu «nahasi» horretako alea genuke, esate baterako, Argaignaratzek 1665.ean argitaratu *Devoten Breviariora* delakoaren amaieran erantsi zuen *Dotrina christiana*. Bertan ikus daitekeen bezala, «dotrina» eta «dotrinaren declaratinoa» elkarrekin edo, nahi bada, nahasirik eskaintzen dira, hots, otoitzak eta formulak galdera-erantzunen gorputzaren barnean tartekataturik, Materrek lehen edizioa taxutu omen zuen gisan.

Beti argumenta liteke, noski, gauza bat dela hitzaurrean esaten dena eta beste bat, batzuetan guztiz desberdina, gero liburuan barrena jartzen dena eta, nola ez, azkenean argitaratzen dena (13).

Kontrargumentazioa, edozelan ere, testuak berak eskaintzen digu ezin era argiagoan.

Lehen orrialde zenbatuan bertan («1» or.) ekiten zaio 1617ko *Dotrinak* ez bide zuen lehen partearen taxuketari: «Guiristonac iaquin behar duen doctrina declaracino gabe». Halaber, 36. orrian aurkituko du irakurleak «Bigarren parte», azpi-izenburu gisa honako azalpen hau daramana: «Guiristinoac iaquin behar duen Doctrinaren declaracinoa, galdeguinez eta ihardetsiz eguinea».

1617ko argitalpenarekiko lehen egitura-doikuntza burutua agertzen da, hortaz, bai testuan eta bai, suposatzekoa den bezala, orrialdeen ondozkapenean.

Are gehiago, bada testuan bertan etengabe tartekaturiko ohar gisako albiste zenbait, non atzera ere egokitzapenaren berri ematen baita. Eta bitxia irudi badakiguke ere, normalean *ihardespena* burutuko duen giristino ikaslearen ezpainetarako –eta ez *galdegitearen* eginkizuna duen eta liburu-egilearen tokia hartzen duen apaizarenetarako– uzten du Materrek testu-egokitzapenaren albistea emateko ardura.

Honela dio, esaterako, *Kredo* delakoari dagokion hasierako pasarte batek:

Ihar. [...] Bada oray errepartimendu haur hunela ikussiric ditçagam declara *Credo, Pater noster, Aue Maria, Salue Regina*, Manamenduac, Sagaramenduac, eta bertce gainçeraco lehenbico partean declaratu gabe utci ditugun gauçac (48-49 or.).

Hurbil da hurrengo pasartea ere:

Galde. Non daude sinhetsi behar ditugun gauçac?

Ihar. Credoan laburzqui bilduric, (lehenbico partean eçarria den beçala): Ceren hartan edireiten dira articulu fedezcoac (51 or.).

Eta irakurlea gal zedin beldur balego bezala, hurrengo orrialdean ostera azpimarratzen du liburuaren banaketarena:

Galde. Norc eguin du Credo?

Ihar. Hamabi Apostoluec eguin çuten, eta den beçala ordenatu, eta halatan da hamabi articuletã errepartitua. Eta hamabi hautan sartcen da cenbait bertce ponturic ere, lehenbico partean erran den beçala (52 or.).

Berdintsu jokatuko du Materrek aurrerantzean ere. «PATER NOSTERaren declaracinoa»-ri eskainitako kapituluan, adibidez, honela mintzo da:

---

(13) Zama horrekin bizi izan da luzaroan Axularren *Gero* liburua ere.

Galde. Cer dira behar ditugun gauça hec?

Ihar. Pater nosterean dauçanac, liburu hunen lehëbico partean eçarria den beçala: Eta oracino hartan edireiten dira gauça hec guztiaç laburzqui (76 or.).

«AVE MARIAREN, eta Salue Reginaren declaracinoa» delakoari dagokionez, honako hau aurkituko du irakurleak:

Galdeguitea. Cer oracino erraiten ohi duçu Pater nosteraren ondoan?

Ihardestea. Andra dana Mariaren salutacinoa, cein deitzen baita, *Aue Maria:* Eta guero bertce oracino bat ere bai, cein baita, *Salue Regina*, liburu hunen lehëbico partean diren beçala (91-92 or.).

«ELIZACO SAGARAMENDUEN declaracinoa» denaz bezainbatean, hona Materrek lehendabiziko parteari buruz eskaintzen duen erreferentzia:

Galde. Erran baita lehenbico parteã ecen Bathayoa dela lehen Sagaramendua: Cer erran nahi du Bathayoa hitz hunec? (116-117 or.).

Ildo beretik segitzen du frantziskotarrak «PERFECTIONECO conseilluen declaracinoa» izeneko atalean:

Galdeguitea. Erran da lehenbico partean ecen perfet içaiteco conseiluac direla hirur [...] (146 or.).

Eta berdin «ESPIRITU SAINDUAREN dohaiñen declaracinoa» delakoan ere:

Galdeguitea. Certaco dira Espiritu sainduarê çazpi dohaiñac lehenbico partean eçarriac direnac? (152 or.).

Eta orobat aurrerago, «ESPIRITU SAINDUAREN contraco becatuen declaracinoa»-n:

Galde. Nola aditu behar dira hitz hauc?

Ihar. Becatu hetaric batçuec (lehenbico partean eçarriac baitira guztiaç) eztirela barcatcê, eta bertceac nequez barcatcen direla (174 or.).

Eta, zalantzarik egon ez dadin, honela amaitzen du Materrek bigarren partea:

bertce gaiñeraco lehen partean diren gauçec eztute declaracinoric behar. Halatan hemen akabatcen da Doctrina Christianaren bigarren partea (175-176 or.).

Lekukotasun hauetatik guztietatik atera daitekeen ondoriorik nabarmenena, beraz, ezin hau besterik izan: Materrek 1617ko testu osoa birmoldatu behar izan zuela 1623ko edizioa kaleratu ahal izateko.

3.2. Jakina, gizakiak lana ekonomizatzeko duen joera dela eta, zilegizkoa litzateke pentsatzea birmoldaketa, handia zein txikia izan arren, lehen partea osatuko zuten otoitz eta formulek utzitako hutsuneetan eta haien inguruan

burutuko zela nagusiki. Baina bada aztarnarik testuaren erredakzioan ere ukitu zenbait jazo zirela pentsatzeko (14).

Izatez, arras berria zen hirugarren partearen erredakzioak lehenengo bietara hainbat aldaketa ekarri zituela atzematen uste da bertan.

Azal dezagun laburkiro.

Hirugarren parte horretan Materrek «Debocinozco othoitz eta oracino batçuc bere demboretan eguin eta erran behar direnac» eskaini zizkion giristinoari.

Otoitz edo formula horietako batzuetan, ezaguna da, latinezko hitz bat(zu)en bitartez eman ohi zen amaiera, baita otoitzak euskaraz zein beste hizkuntzetan emanak zirenean ere. Aski da garaiko katixima gehienak ikustea.

Beherago erakutsiko den bezala, pentsatzekoa da antzera jokatu zuela Materrek ere lehen edizioan, euskarazko otoitzen amaieran latinezko «Amen» delakoa erantsiz.

Bigarren argitalpenean, berriz, aldatu egin zuen jokamoldea. Eta ausartuko ginatke esaten hirugarren partearen erredakzioaren eraginez erabaki zuela lehen parteko otoitzen amaierak ere egokitzea eta euskarazko amaiera-loturekin eskaintzea. Izan ere, latinaren presentzia aurreko parteetan ez bezalakoa da hirugarrenean (anekdotiko samarra izatetik –otoitzen izenburuak, gehienik ere–, berrogei bat orrialde betetzeraino iritsi baitzen azken partean, orrialdeen %20 inguru), eta hizkuntza desberdinen erabileraren «kontzientzia» hori izan zen, ustez, gure autorea hizkuntza bakoitzean idatzitakoari tratamendu desberdina ematera bulkatu zuena.

Lehen adibidea «*Eta guero othoitz hau latinez*» (210 or.) idatzi ondoren agertzen zaigu. Logikoa-edo zen bezala, latinezko leloarekin bukatu zuen latinezko otoitz luzea: «*In saecula saeculorum. Amen*» (211 or.).

Nonbait orduan otu zitzaion justu ondoren euskaraz jarri zuen otoitz luzea euskarazko hitzekin amaitu behar zela, eta ez, luzaroan ohiko izango zen bezala, latinezkoekin. Eta hala eman zuen, 212. orrialdean hasita, hamaika (hamar gehi bat, alegia) orrialdez luzatzen den otoitzaren amaiera euskaraz: «*Biz hala*» (222 or.).

Zinez erantsi genezake kontzientzia berberarekin amaitu zituela, orobat, hurrengo otoitz guztiak ere: euskarazko hitzekin euskaraz erredaktatuak eta latinezkoekin latinezkoak.

---

(14) Badirudi eliz etsaminatzaileek baimendua zen lehenengo edizioan ez zegoen akatsik ere burutu zela gero bigarren argitalpenean. Lan honetako bigarren oharrean agertutakoa, esaterako, nekez igaro zitekeen lehenengo ediziotik bigarrenean, larri samarra baitzen bekatu-nahaske-ta hura 1617aren ondoko sei urteetan oharkabean geratzeko. Edonola ere, inprimatzaileen akatsa izan bazen, ostera ere edizio berri batez mintzatzen ari garela esan nahiko luke horrek.

Pare bat lerro gorago aipatutakoaz gainera, hona euskarazko beste otoitzak oro, guztien amaiera, esan bezala, «Biz hala» delakoarekin lotuak:

COFESSATU Ondoan eguiteco Othoitça ere (ik. 246 or.), «GORPUTZ SAINdua errecibitu baiño lehen eguiteco *Othoitça*» (ik. 257 or.) eta ondoko guztietan (ik. 268 or., 274 or., 280 or., 286 or., 292 or., 298 or., 306 or., 317 or., 322 or., 323 or., 332 or., 337 or., 344 or., 353 or. eta 362 or.).

Kopuruz gutxiago dira latinezko otoitzak; denak, ordea, «Amen» delakoarekin bukatuta (ik. 340 or., 341 or., 352 or., 357 or., 373 or. eta 384 or.).

Itzul gaitezen orain lehendabiziko eta bigarren parteetara, gorago iragarri ditugun ustezko erredakzio-aldaketarako zantzuak zertan dautzan azaltzeko.

Lehen parteko deklarazio gabeko dotrinari dagokionez, bertan agertzen diren otoitz eta formulen amaiera «Biz hala Salbatçaillea» (ik. 2 or., 3 or.) eta «Hala da salbatçaillea» (5 or.) eta «Biz hala» (35 or.) moldeen bidez burutzen da. Edo beste modu batez adieraziz, «Amen» bat bera ere ez dago lehen parte guztian zehar.

Bigarren partean, berriz, bada «amen»-ik. Lehendabizikoa «Guiristinoaren seiñaleaz» diharduen atalean dugu. Baina testua euskaraz badago ere, «seiñalea» egin bitartean esan behar omen dena latinez ematen da, betiere latinezko atal bakoitzaren ondoren zeinua egiteko azalpenak euskaraz eskaintzen direlarik: «*In nomine Patris [...], Et Filii [...], Et Spiritus Sancti [...], Amen Iesus*» (42 or.).

Hurrengo «amen» delakoa, halere, «CREDOAN dauden articulu fedezcoen declaracinoa» dela-eta agertzen zaigu, eta, zalantzarik gabe, lehen partearen barnean dagoen «CREDO IN DEUM» delakoa erreferentzia harturik eta haren «declaracinoa» burutzeko xedearekin.

Edo beste hitz batzuekin adieraztearren, argi esan daiteke bigarren parteko «declaracinoa»-k lehen partean argitaratutako kredo hitzez hitz desglosatzen duela (15) eta hartan dauden hamabi artikulua ezin modu zorrotzagoan zehazten dituela. Deklarazioa delakoa bukatzeko, baina, bada aipatu kredoan agertzen ez den hitz bati buruzko galdera:

Galde. Cer erran nahi du AMEN hitz hunec? (73 or.).

---

(15) Azalpen hauetan, harrigarriro, hamaikagarren artikulua «declaracinoa» falta da, «haraguiaren piztea»-ri legokiokeena eta 73. orrialdean egon beharko lukeena. Liburu guztian barrena duen erreferentzia bakarra lehen partean dago, «Articulu fedezcoac» izeneko ataleko amaierako zatian, Bertan «Hamalaur articulu hauquen gaiñera eman ahal ditezque oraiño bortz gehiago Credotic atheraric» (15. or.) esanez, honela jarduten du aipatu gaiiaz: «Laugarrena, munduaren azquen finean guztioac piztu beharco dugula» (16. or.). Nolanahi ere den, oker ez bagabiltza, Axularren liburua ere Materreren eskolakoa da teologi arazo larri honi dagokionez, behin ere ez baitu aipatzen katolikoentzat fedezko artikulua den gizakien berpiztearen kontua.

Egia esan, gorago adierazi legez, erreferentziatzen hartutako euskarazko kredoaaren amaieran «hala da salbatçaillea» baino ez da azaltzen. Beraz, «hitz hunec» tokiz kanpo dagoen zerbait da, hots, testu berriaren harira ez datorren zerbait.

Galderari ematen zaion erantzunak ere hori bera iradokitzen du:

Ihar. Leku hunetan hābat nola, hala da eguiazqui. Edo, hala sinhesten dut nola erraiten baitut (73-74 or.).

«Leku hunetan», hau da, 5. orrialdean dagoen otoitzean ez da «AMEN» bezalako hitzik. Dagoena, esan bezala, euskarazko ordaina da.

Konklusiorik atera baino lehenago, ikus dezagun beste adibide bat, hots, lehen partearen hasiera-hasieran dagoen «Pater noster» (16) delakoari buruzko azalpena edo «deklaracinoa».

Aurrekoan bezalatsu, bigarren partean ere hitzez hitz desglosatzen da hasierako «aitagure» guztia. Hitzez hitz eta, zati bakoitza, dagokion galderari erantsirik: «cergatic erraiten da oracino hunen hastean, gure Aita cerūetan çaudena?» (76-77 or.), «cer errā nahi du lehenbico othoitçac, erraiten deneā: Erabil bedi sainduqui çure icena?» (78-79 or.), «cer erran nahi du, ethor bedi çure erresuma?» (79-80 or.), «cer erran nahi du, Eguin bedi çure borondatea cerūan beçala lurreean ere?» (80 or.), «cer erran nahi du, Iguçu egun gure eguneco oguiā?» (81 or.), «cer erran nahi du, Barka diatçaguçu gueure çorrac, guc gure gana çordun direnei barkatcen derauztegū beçala?» (82-83 or.), «cer erran nahi du, ez caitçaçula utz tentamendutā erortcera?» (84 or.) eta, azkenik, «cer erran nahi du, Aitcitic beguira gaitçaçū gaitcetic?» (85 or.).

Arazoa, «kredoa»-ren amaieran bezalaxe, «aitagurea»-ren bukaeran aurkezten da, era berdinean planteatzen baitira edizio berriaren harira ez datozen galdera eta erantzuna:

Galde. AMEN hitz hunec cer erran nahi du Euscaraz?

Ihar. Leku hunetan hābat nola, hala biz. Edo, hala guertha daquidala nola othoitz eguiten baitut (85-86 or.).

Begi-bistakoa da –hala deritzogu guk, behinik behin– azken bi «amen» horiek lehenengo edizioko otoitzetako amaiera-hitz izan zituela Materrek.

Bestelako katiximetan bezala ziurrenik, erantsi beharko genuke, errazagoa baitzen ohiko formula fosilduak aplikatzea, alde guztietatik arraro samar

---

(16) Hona hemen «Pater noster» delakoa Materrearen bertsoian: «Gure Aita certietan çaudena, erabil bedi sainduqui çure icena; ethor bedi çure erresuma: eguin bedi çure borondatea, cerūā beçala lurreean ere: iguçu egun gure eguneco oguiā: eta barka diatçaguçu gueure çorrac, guc gure gana çordun direnei barkacen derauztegun beçala: eta ez-caitçaçula utz tentamendutan erortcera: aitcitic beguira gaitçaçū gaitcetic. Biz hala Salbatçaillea» (1-2. or.).

gertatuko ziren formulazio berrietan ahalegintzea baino (17). Alabaina, bigarren edizioa prestatzen ari zelarik, Materrek hirugarren parteko euskarazko otoitzak eta latinezkoak libururatu behar izan zituenean, bakoitza zegokion hizkuntzan kaleratu nahi izan bide zuen. Horrek lehen edizioko otoitzak eta formulak egokitzera bultzatuko zuen frantziskotarra, edizio berrian lehen partea osatuko zuten otoitz eta formulen bukaerak hain zuzen.

Horrela, hasieran dotrinaren azalpenekin nahasirik zeuden otoitz eta formula egokituok parte batean jarriz eta benetako «declaracinoa» bigarrenean, Materreri azken parte honetako testua orraztea baino ez zitzaion geratzen. Eta halaxe egin gogo zuen nonbait, baina ez zuen guztia orrazterik lortu, ukitzeke –oharkabean, seguru asko– igaro baitzitzaizkion deklarazio-testuetan zehar ez harentzat ez orduko inorentzat arraroak ez ziren otoitz-amaiera latinezkoak, lehen parteko euskarazko formula berriztatuetan tokiz kanpo geratuak zirenak, hain preseski.

4. Zeintzuk izan litezke 1617ko ediziotik hartutako atalak?

Deskartaturik hirugarren, bigarren eta lehen parteak eta azken honen aurre-aurrean ezarri zitzaion «Iracurçailleari» izeneko hitzaurre berria, oso murrizturik geratzen da 1617ko ediziotik bigarreneko har zitezkeen atalen kopurua.

Atzekoz aurrera eginez gero, «Examinaçaleen Approbacinoa» delakoa genuke lehendabiziko ediziotik (edo sobratutako aleetatik) hartzeko moduko atal bat. Bigarren edizioari dagokion informazio berririk ez dakar eta, aurreko orrialdearen azpian agertzen den «EXA» hitz zatiak adierazten duenagatik (18), atal hori plegu desberdin batean inprimatua izan zela esan liteke (zenbatu gabeko xvii-xxiv or.).

Horren aurretik dauden lehendabiziko zortzi orriek plegu batetik, beretik, atera ohi den kopurua osatzen dute (hamasei orrialdeko koadernotxoak, alegia). Lehendabiziko orrialde biak kenduta (zenbatu gabeko I. eta II.a), lehen ediziokoa bide den testu pare eskaintzen zaigu bertan. Salbuespena, esan bezala, lehendabiziko orria da, baina horrek konponketa erraza zuen lehendabiziko edizioako materiala erabili nahi bazen bigarrena apailatzeko: lehen orri hori

(17) «Amen»-zale dira, esaterako, Betolaza (1596), Zannetto editoreak *Symbolum Apostolorum* delakoan argitaratu kredoa (1614; ik. Salaberri 2006a), Kapanaga (1656) eta N. Zubia (1691; ik. (Mitxelena 1964, 162). Egokitzenaren aldeko, berriz, Beriain (1626) eta Argañaratz (1665). Carlos Labaien inprimatzaileak 1614.an argitaratutako liburu baten azalean erantsirik agertu dotrina zatietan «amen» zein «ala dela» agertzen dira (ik. Salaberri 2006a); Isastik jasotako «Salve Regina», berriz, «Amen, ala biz» esanez amaitzen da (Mitxelena 1964, 164-165). Honetaz guztiaz, gure «Interestualitatean barrena. Kontrarreformako kateketika» (2006b).

(18) Gogora bedi plegu bakoitzetik ateratako orri-multzoak edo koadernotxoak elkarren artean egokitzeko eta ondozkatzeko erabiltzen zela bide hori, hau da, koadernotxoaren azken leerroaren azpian hurrengo koadernotxoaren lehen hitzaren lehen silaba edo silabak idatzi ohi ziren, orri berrian zegokien letra motarekin (etzanak, bertsalak, etab.).

hautsi eta berri bat erantsi. Eta baliteke horrela jokatu izana... baldin saldu gabekorik geratu bazitzaie inprimategian.

Edo beste modu batez adieraziz, liburuaren lehen koadernotxoa (aipatu lehen orriaren salbuespenarekin) berdin-berdin mantendu izan zezaketen bigarren ediziorako (iii-xvi or.). Gauza bera esan liteke xvii-xxiv. orrialdeez, baina, oraingoan, argi utzi beharko litzateke bigarren koadernotxoaren erdia baino ez dutela osatzen.

Handik aurrerako guztia –guzti-guztia, alegia– 1623ko argitalpenerako bereziki moldatua edota prestatua izan zen.

Ondorioztatu beharrekoak, bada, nekez abia daitezke Vinsonek iradokita-koetatik zehar, edizio berria prestatzerakoan inprimatzaileei ezinezko gertatu baitzitzaie aurreko argitaraldiaren plantxarik erabiltzea (19) edota gorago aipatu atal bakanez gainerakorik aprobetxatzea.

Eta hori guztia hemen jorratu ez den hipotesian sartu gabe, izan ere, lehen liburu kontrarreformista sendoa –formalki zein kontzeptualki– izanik eta, nonbait, lehen edizioaren *tirada* bostehun aletik gora igaroko ez zela oharturik, nekez pentsa baitaiteke honelako materialaren «egarria» zuen gizartean ale bat bera ere sobratuko zitzaie sei bat urte beranduago han-hemenka baliatua izateko eta edizio berriko aleak osatzen aritzeko. Hipotesi hori, dena den, beste baterako utz daiteke. Hala biz!

AIPATUAK

ARGAINARATZ, 1665, *Doctrina christiana*, in *Devoten Breviarioa*, B. Bosc, Baiona (ikus <http://klasikoak.armiarma.com/idazlanak/A/ArgainaratzDevoten.htm>. Bertan da, halaber, RTF formatuan).

BERIAIN, J., 1626, *Doctrina Christiana*, Carlos Labayen, Iruñea.

BETOLAZA, J., 1596, *Doctrina Christiana* (ikus L. Mitxelena, 1955: 1988, «La *Doctrina Christiana* de Betolaza [1596]», *ASJU* II, 43-60; orain Michelena: *Sobre historia de la lengua vasca*, Donostia, 824-837.)

BOZAS-URRUTIA, R., 1968, «Un “Materre” de 1704», *BRSVAP*, Año XXIV, Cuaderno 2º, 191-205.

KAPANAGA (= M. Ochoa de Capanaga), 1656, *Exposición breve de la Doctrina Christiana*, Juan Azpiroz, Bilbo.

---

(19) Irarkoletako premiek –eta ekonomiak berak– errotik eragozten zuten letra-moldeak eta tipoak sei urtez geldirik gordetzeko ahalegin oro. Hilabetera ere ez zen iristen, oro har, liburuak inprimatzeko osatzen ziren plantxen iraupena.

- LARRAMENDI, M., 1745, *Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuence, y Latin*, B. Riesgo y Montero, Donostia.
- MATERRE, E., 1623, *Dotrina Christiana*, Jacques Millanges, Bordele (ikus <http://klasikoak.armiarma.com/idazlanak/M/MaterreDotrina.htm>. Bertanda, halaber, RTF formatuan).
- MITXELENA, K., 1964, *Textos arcaicos vascos*, Madril.
- OIHARTZABAL, B., 1996, «Eratorbidea E. Materre-ren *Dotrina christiana-n* (1617)», *Lapurdum* I, 37-71 (Orain in http://www.iker.cnrs.fr/pdf/Oyhar_Materre_Hitzeratoriak.pdf).
- SALABERRI, P., 2002, *Iraupena eta lekukotasuna. Euskal Literatura idatzia 1900 arte*, Donostia.
- , 2005, «Axular Jekyll, Axular Hyde» in P. Etxeberria eta H. Knorr (ed.): *Nerekin yaio nun. Txillardegiri omenaldia*, *Iker* 17, Bilbo, 413-430.
- , 2006a, «Labaieren eta Zannetoren formulen karietara» in Beatriz Fernández & Itziar Laka (arg.): *Andolin gogoan. Essays in honour of Professor Eguzkitza*, Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, 855-868.
- , 2006b, «Intertestualitatean barrena. Kontrarreformako kateketika», *Egan* LIX-3/4, 51-84.
- , 2007, «Axularren *Gero* liburuaren ale kasi birjinaleko “M” pleguaz», *Fontes Linguae Vasconum* 105, 303-323.
- VINSON, J., 1891-1898: 1984, *Bibliographie de la Langue Basque (Volúmenes I y II)*, Donostia (1891eko *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque* eta 1898ko *Complément et Supplément* liburuen edizio bateratua).
- , 1905, «Notes de bibliographie basque. Le Livre du P. Materre», *Revue de Linguistique et de Philologie comparée* XXXVIII, 218-237.